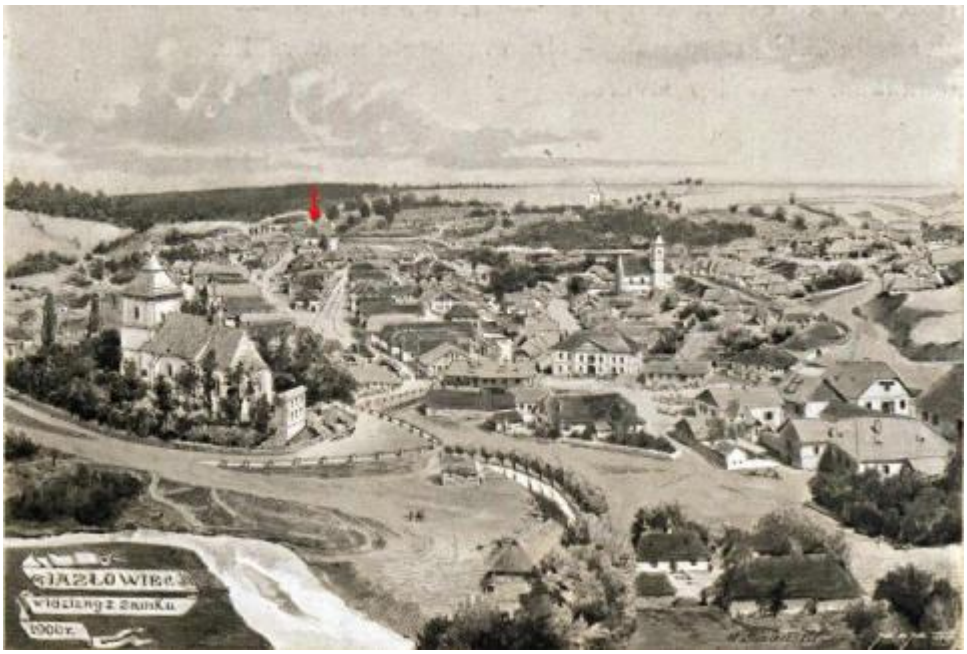
Як «вірмено-єврейський» Язловець зі Львовом конкурував

Панорама Язловца. Стрелкой указана синагога

Язловець у Тернопільскій області — яскрава ілюстрація поширеного вислову «так проходить земна слава». Сьогодні — це невеличке (менш ніж 600 жителів) село біля Бучача, а колись — одне з найбільших міст Поділля. Процвітало воно завдяки вигідному розташуванню — через місто проходила відома Via Regia (Королівська дорога) — стародавній сухопутний тракт, який з’єднує Східну та Західну Європу. Усе це докупи з низкою пільг сприяло тому, що Язловець став процвітаючим торговим центром, який конкурував із самим Львовом! У 1461 року львівські купці навіть поскаржилися королю Казимиру IV Ягеллончику, мовляв, ярмарки в приватновласницькому місті наносять збитки королівському Львову і, відповідно, монаршій скарбниці.

Прибуткове місце одразу ж привернуло торгову публіку — єврейських та вірменських купців. В епоху Ренесансу останні визначали обличчя міста, а на початку XVII століття Язловець навіть став своєрідною «вірменською столицею», — тут була катедра вірменського архієпископа. До речі, саме завдяки вірмену Богдану Сефаровичу містечко не зазнало всіх «принад» Хмельниччини. Будучи досвідченим військовим, який воював із турками і татарами, він організував загін самооборони і вміло ним командував. У підсумку всі спроби козаків захопити багате місто зазнали фіаско — це чи не єдиний подібний випадок. Вціліли й місцеві євреї, які сховалися за стінами столиці Поділля — Кам'янця-Подільського.

Руины язловецкого замка

Згідно з переписом платників подушного податку, станом на 1662 рік у Кам'янці нарахували 261 єврея, у Язловці — 160, а ось у Сатанові — всього 41-го.

В описі 1672 згадується, що євреї Язлівця жили навколо ринкової площі, що є традиційним для містечок. Серед 65 єврейських родин були орендарі, купці, ремісники, власники крамниць і магазинів. Згідно з тією ж ревізією в місті жило 120 вірменських сімей, 400 українських та польських. Окремо зазначено 15 шляхетських (дворянських) родів.

Якщо козацькі набіги майже не позначилися на Язлівці, то війна з турками, яка розпочалася в 1672-му, боляче вдарила по місту загалом і його єврейській громаді, зокрема. Згідно з османським переписом 1681 року тут проживало всього 14 євреїв-домовласників. Турецька окупація мала ще один цікавий наслідок.

Порталы Язловца

.

З давніх-давен домінуючою групою в місті були вірмени, які і створили архітектурне «обличчя» Язлівця. Так, дуже популярними були вирізані з каменю «архітектурні надмірності» в східному стилі. Майже всі двері й арки проїздів прикрашали різьблені портали, навіть вікна мали кам'яні різьблені лиштви. «Портальна» мода була підхоплена й сусідами. Вірменські майстри прикрашали, наприклад, портали воріт «Верхнього» замку.

Портальне віяння не минуло і євреїв. Зокрема стара синагога (перша половина XVII століття) славилася дивовижної краси різьбленим порталом навколо головного входу.

Як і всі кам'яні синагоги того часу, вона виконувала й роль фортифікаційної споруди. Язловець був укладений у периметр, утворений чотирма оборонними спорудами, — замком, оборонним костелом, оборонною ж вірменською церквою й такою ж синагогою.

Местная синагога

.

Після османської окупації лічені вірмени повернулися в місто, а з епідемією чуми 1770 —1771 рр. вірменські купці взагалі залишають насиджені місця. З того часу центральна частина Язловця стає практично повністю єврейською. Ще раніше тут провів кілька років відомий Баал Шем Тов, який допомагав місцевому меламеду в хедері.

Ренесансні вірменські будівлі частково перебудовуються в «містечковому» стилі — у цей період Язловець стає одним із найбільш колоритних штетлів Поділля. За переписом 1910 року тут налічувалося 1 298 євреїв — понад 40% населення.

На жаль, Перша світова війна поставила на всій цій пишноті жирну крапку. У 1916-му кілька масованих нальотів бомбардувальників «Ілля Муромець» перетворили історичне ядро міста в руїни. Ніякого військового сенсу в цьому не було. Таким варварським чином російська армія у процесі підготовки Брусилівського прориву означила відволікаючий удар. Уся ренесансна забудова містечка була знищена. Зберігся лише один «цивільний» портал, який демонтували з напівзруйнованої будівлі і перенесли в «Нижній» замок.

Армяно-еврейская улица

Після цієї катастрофи Язловець так і не відродився. У 1934-му (вже за поляків) він втрачає міський статус і стає селом. Багато євреїв перебралися в ці роки у великі міста або за кордон. Згідно з останнім довоєнним переписом тут проживало всього 600 євреїв (23,8% населення).

Уродженець сусіднього Бучача й нобелівський лауреат Шмуель Агнон вельми своєрідно трактував причини згасання колись процвітаючого містечка. У повісті «В серці моря» він присвятив цьому цілу оповідь: «... У всьому світі не знайдеш містечка ближче до Бучачу, ніж Язловець, прямо хвіст у гриву стоять вони поряд, але миру між ними немає. А справа в тому, що, коли залишив старий рабин Бучач, спокусив очі батьків міста молодий зять його, Язловецький рабин. Прийшли просити його правити над ними, але не прийняв він. Сказав: невже залишу я свій Язловець — містечко маленьке, де ніхто мене від науки не відволікає, і піду у великий град Бучач, повний мудреців і купців, що весь час смикають свого рабина: ті своїми незрозумілими міркуваннями, а ці — своїми торговими промислами. Що ж зробили бучачани? Узяли упряжку коней, приїхали до нього вночі, посадили його у візок і помчали в Бучач.

Не встигло засяяти сонце нового дня, як засяяв Бучач від сяйва молодого рабина, а світло Язловця померкло. І відтоді, якщо забреде який бучачанин у Язловець, не минути йому прочуханки, та й шапки на голові не зносити — у пам'ять того, що Бучач викрав вінець з голови граду Язловця...»

Арон-кодеш синагоги, 1920-е

Еврейское кладбище

Тривалий час зруйнована авіанальотом синагога стояла в руїнах. Відновили її лише в 1930-х із допомогою земляків, які виїхали у США. Як виявилося — ненадовго. У роки німецької окупації божницю спалили німці, а після війни нікому не потрібні стіни розібрали на будматеріали.

Влітку 1942-го на околиці Язловця за участю місцевої поліції було розстріляно від трьох до чотирьох тисяч депортованих угорських євреїв. Що стосується місцевого єврейського населення, то нацисти спочатку депортували його до гето Бучача, а потім розстріляли.

Сьогодні про багатовікову єврейську історію міста нагадує лише напівзруйноване кладовище, де збереглися кілька цікавих мацев.

Дмитро Полюхович, спеціально для «Хадашот»